

L'Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi d'es Racó al segle XXI: reformulacions, recreacions i reutilitzacions

Caterina Valriu Llinàs
Universitat de les Illes Balears
c.valriu@uib.cat

RESUM

De l'extens aplec de rondalles d'Alcover, publicat inicialment entre 1896–1931, a hores d'ara en tenim una edició popular i una edició crítica (en curs), diverses traduccions parcials a vuit llengües diferents i un gran nombre de materials que en deriven o s'hi inspiren, des de produccions culturals pensades per al seu ús didàctic o en entorns de lleure fins a propostes artístiques en diversos llenguatges expressius (musicals, plàstics, audiovisuals). L'article explica el perquè i el com del procés d'actualització constant de l'Aplec com a fenomen cultural singular, i revisa i classifica el conjunt de materials que en deriven i que s'hi acosten com a objecte d'estudi des de l'acadèmia, com a font de propostes didàctiques i lúdiques i com a inspiració per a realitzacions artístiques diverses. En revisa, també, la presència en el context contemporani i assenyala quines rondalles han estat preferentment seleccionades per fer-ne recreacions, mentre altres d'igualment valuoses han quedat en segon terme. Finalment, s'exposen unes conclusions que remarquen la funcionalitat d'aquestes narracions en l'imaginari dels mallorquins —atès que són enteses com una icona identitària— i palesen la necessitat de treballar les rondalles autòctones amb els mitjans que proporcionen les noves tecnologies per evitar l'oblit d'aquestes narracions i la uniformització de l'imaginari col·lectiu.

PARAULES CLAU

rondalles mallorquines; Antoni M. Alcover; narració oral; imaginari col·lectiu; recreació

ABSTRACT

Regarding the collection of Mallorcan folktales by Antoni M. Alcover, initially published between 1896-1931, we currently have a popular edition and a critical edition (in progress), various partial translations into eight languages and a large amount of materials derived from or inspired by the collection, including materials intended for use in teaching, leisure and various art forms. The article explains why and how the Aplec, as a singular cultural phenomenon, is constantly updated, and it reviews and classifies the set of materials that derive from the collection and which are the object of academic study as a source of materials for teaching and leisure and as the inspiration for various works of art. The article also reviews the collection's contemporary presence and discusses why some stories have proven highly popular for artistic recreations whereas others have been largely overlooked. The article offers some conclusions regarding the function of these tales in the collective Mallorcan imagination, given their role as icons of identity, and regarding the need to introduce these native tales to the new technologies in order to prevent them from being forgotten and to prevent the homogenisation of the collective imagination.

KEYWORDS

Mallorcan folktales; Antoni M. Alcover; oral narratives; collective imagination; recreation

REBUT: 6/02/2018 | ACCEPTAT: 5/04/2018

1. Què és l'Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó?

L'Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó,¹ també anomenat sovint l'aplec Alcover, és un extens recull de narracions populars (entorn de 400 relats) que abraça diversos gèneres de narrativa oral recollits directament de l'oralitat a l'illa de Mallorca al llarg de les últimes dècades del segle XIX i les primeres del segle XX pel filòleg Antoni M. Alcover (1862-1932). El recopilador en va fer versions literàries amb el doble objectiu de conservar les narracions per evitar que fossin oblidades i alhora fer-les atractives a un ample públic lector.² Actualment, hi ha una edició anomenada *popular* que es publicà entre els anys 1936 i 1972, que és objecte de constants reedicions i està formada per 24 volums de petit format. Hi ha també una edició crítica en curs de publicació que a hores d'ara consta de set volums de gran format i que conté les versions canòniques publicades en vida d'Alcover, degudament revisades, les seves notes de camp i l'aparell crític corresponent, que inclou la catalogació segons els índexs internacionals i moltes altres informacions complementàries, sobretot de caràcter comparatiu i referides als motius presents a cada rondalla.³

El primer volum de l'ARMJR es publicà el 1896⁴ i fins el 1931 s'editaren un total de dotze volums.⁵ Des del primer moment varen ser un èxit de públic a Mallorca i esdevingueren el paradigma de la lectura popular per a infants i adults. L'edició de Francesc de B. Moll —deixeble i hereu del llegat filològic i literari d'Alcover— que s'anà publicant entre 1936 i 1972 aportà alguns textos que no havien aparegut en els dotze volums publicats en vida d'Alcover, en suprimí d'altres, distribuí les narracions de manera diferent, va afegir il·lustracions noves i n'eliminà algunes de les publicades anteriorment i també revisà els textos ortogràficament. Com ja hem indicat, les reimpressions de l'edició de Moll se succeeixen de manera ininterrompuda amb un notable èxit de públic.

1 Aquest article s'emmarca en una línia d'investigació sobre literatura popular catalana que ha rebut finançament del Ministerio de Economía y Competitividad a través del projecte R+D: FFI 2015-64128-P (MINECO/FEDER).

2 En endavant ens referirem a aquesta obra en el seu conjunt amb les sigles ARMJR. Antoni M. Alcover explicà detalladament els objectius i el procés d'elaboració del recull en el seu article «Com he fet mon aplec de Rondaies Mallorquines» que publicà en alemany el 1931 a instàncies del romanista Leo Spitzer (Alcover 1983: 121-136). També sobre aquest tema vegeu «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi» de Josep A. Grimalt (1978).

3 Vegeu l'edició en curs a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafrè (1996-2017).

4 La primera rondalla que publicà Alcover va aparèixer el 27 de novembre de 1880 a la revista mallorquina *L'Ignorància*, era la titulada «Es jai de sa barraqueta»; posteriorment publicà rondalles en diverses revistes, però el primer tom no s'edità fins el 1896.

5 Per a les diverses edicions i publicacions de les rondalles d'Alcover al llarg dels anys, vegeu «Una bibliografia de les edicions i les traduccions de l'Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó», de Jaume Guiscafrè (2017: 15-113).

2. L'aplec Alcover com a fenomen cultural

En la difusió i recepció de l'ARMJR, podem distingir-hi tres etapes molt clares:

a) Des del final del segle XIX fins a la primera meitat del segle XX.

En aquest període Mallorca és encara una societat de base rural i amb formes de vida tradicionals. Les rondalles d'Alcover són percebudes pels lectors com quelcom molt proper, una manera senzilla i planera d'entreteniment. Les versions de les narracions estan escrites en un llenguatge molt expressiu i acolorit, pròxim al lector, i estan editades en volums manejables i assequibles. També n'apareixen sovint en revistes de caràcter popular o erudit. Per tant, podem dir que tenen una excel·lent recepció i passen a formar part del patrimoni literari escrit de les classes populars, tant entre els joves lectors com entre els adults (Guiscafrè 2017: 16-22).

b) Entre 1960 i 1980.

Amb l'arribada del turisme es produí un canvi profund en el model econòmic i social de les Balears. Amb el progressiu abandonament del món agrari, les rondalles d'Alcover semblaven abocades a l'oblit, testimonis d'un passat per superar. La modernització de la societat i la irrupció de nous mitjans de comunicació i de propostes culturals més variades les feia semblar obsoletes. De fet, això és el que va passar amb la majoria de reculls de rondalles que s'havien editat a Europa en el mateix període que l'ARMJR. Al principi dels seixanta, però, es produí un fet inesperat i que suposà una gran empenta per a la pervivència i divulgació de les rondalles d'Alcover. Des d'una emissora de ràdio amb molta audiència a l'illa, Ràdio Popular de Mallorca, sorgí la proposta de radiar les rondalles. Francesc de B. Moll, que n'era l'editor, va ser l'encarregat de seleccionar les narracions que s'havien d'enregistrar, d'adaptar els textos al format radiofònic i també d'organitzar un petit equip de gent —un quadre escènic— que els donés veu.⁶ Tingueren un èxit immediat i el programa radiofònic era escoltat arreu de l'illa. D'aquells enregistraments se n'han conservat més de 35 hores, que corresponen a un total de 71 rondalles. Les rondalles enregistrades foren difoses moltes vegades per l'emissora, en diversos períodes fins al final del segle XX i han esdevingut un petit i interessant fenomen radiofònic, però sobretot cal destacar que aquestes emissions salvaren les rondalles d'Alcover de caure en l'oblit en un moment de canvi social i contribuir a fer-les presents i familiars al llarg de diverses generacions.⁷

c) Des de 1980 fins a l'actualitat.

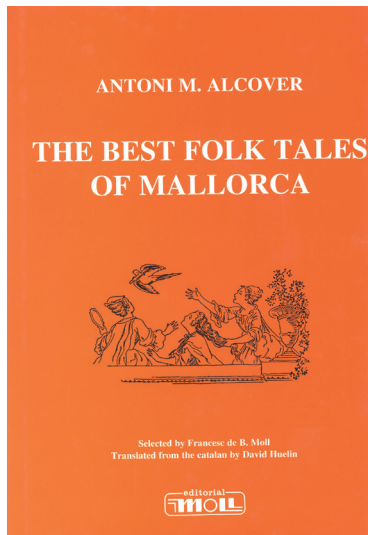
A partir del període polític de la Transició, i de la Llei de Normalització Lingüística de les Illes Balears de 1986, que comporta la introducció de la llengua catalana a l'escola com a matèria d'estudi i llengua vehicular, a les Balears es constatà la falta de material didàctic que facilités aquest ensenyament als centres escolars.

6 Per conèixer els detalls sobre com es feren i què significaren les versions radiofòniques, cal llegir les explicacions que en dona Francesc de B. Moll en el segon volum de les seves memòries (1975: 185-187). A la dècada dels seixanta, Francesc de B. Moll també enregistrà dos discos de rondalles per a les empreses Edigsa i Vergara, de Barcelona.

7 Una llista de les rondalles que foren emeses per Ràdio Popular es pot consultar en el llibre *Tris-tras. Les rondalles a l'escola* (Bassa et alii 1996: 273-274). Posteriorment, aquests enregistraments radiofònics es comercialitzaren en forma de cintes magnètiques i més endavant en format CD. Es podien adquirir a les llibreries i també a través de diverses promocions del diari local Última Hora.

L'objectiu era no únicament l'aprenentatge de la llengua, sinó també l'arrelament de l'alumnat a la cultura pròpia, fins aleshores marginada i silenciada en els contextos escolars. És per això que les rondalles mallorquines, i en concret l'ARMJR per la seva varietat i riquesa, esdevingueren una peça clau per poder treballar el llenguatge i l'entorn cultural. A partir d'aquests anys, es genera un gran nombre de propostes i materials pedagògics que treballen tant la nostra llengua com el coneixement del medi natural i social.

Paral·lelament, les rondalles d'Alcover i els dibuixos que les il·lustren es convertiren en una icona representativa de la cultura pròpia de Mallorca i actualment són recreades des dels diversos enfocaments de múltiples llenguatges expressius: la literatura, les arts escèniques, la música, la il·lustració, l'escultura, l'audiovisual.

The best folk tales of Mallorca (Editorial Moll 2007). Traducció de David Huelin de disset rondalles de l'Aplec Alcover seleccionades per Francesc de B. Moll i amb il·lustracions del dibuixant català Prat. Hi abunden les rondalles meravelloses.

D'altra banda, també cal tenir en compte la difusió de l'Aplec més enllà del domini lingüístic català, és a dir, les traduccions publicades. Des d'alguns sectors implicats en la cultura del país, sempre hi ha hagut un esforç per donar a conèixer l'ARMJR fora de les fronteres lingüístiques, però fins ara sempre se n'han fet traduccions parcials. La primera traducció de les rondalles d'Alcover data de 1913 i són dues rondalles traduïdes al castellà per Josep Carner i que aparegueren en un volum col·lectiu de rondalles catalanes (Guiscafrè 2017: 23), i l'última traducció de què tenim notícia és de 2018, i precisament també és al castellà.⁸ Entre aquestes dues dates hi ha un bon nombre de llibres de rondalles d'Alcover editats en llengües molt diverses: francès, anglès, alemany, rus, japonès, castellà, txec, romanès, etc. Trobem traduccions de caràcter comercial i altres de realitzades amb

⁸ Vegeu el llibre *Cinc rondalles mallorquines d'Antoni Maria Alcover. Català-castellà* publicat per la Institució Alcover a Manacor l'any 2018.

suport institucional (Guiscafrè 2017: 109–114).⁹ No tenim dades fefaents sobre la recepció, la difusió i l'èxit d'aquests llibres, però la nostra percepció és que sempre ha estat més tost minsa. Val a dir que les característiques de la llengua literària d'Alcover —tan acolorida, dialectal i expressiva— no són fàcils de traslladar a un altre idioma.

2.1 *L'Aplec Alcover com a objecte d'estudi*

L'ARMJR, per les seves especials característiques folklòriques i literàries, ha estat i és un important objecte d'estudi des del camp de la filologia, dels estudis literaris i també des d'altres àmbits, com l'antropològic o el de les ciències naturals. Són centenars els articles que analitzen un o altre aspecte de l'ARMJR: el procés de compilació, la reelaboració literària, els gèneres que inclou, els personatges, les característiques d'un cicle de rondalles o de llegendes en concret o d'una narració en particular, la fraseologia, la toponímia i l'onomàstica que hi apareixen, l'entorn natural i cultural que reflecteixen, els estudis comparatius amb altres reculls o versions, els desenvolupaments didàctics que se'n poden fer, les il·lustracions. L'Aplec també compta amb estudis més extensos de caràcter monogràfic publicats en forma d'assaig científic o divulgatiu que analitzen una vessant o altra del recull i que ara no podem detallar en l'espai d'aquest article. També cal dir que almenys tres tesis doctorals són dedicades íntegrament a estudiar-lo i quatre més el treballen de manera secundària.¹⁰ La figura d'Antoni M. Alcover en general i les seves rondalles en particular han donat lloc a encontres científics, congressos i seminaris.¹¹ També han protagonitzat conferències, cursos, taules rodones i trobades d'especialistes d'arreu. Caldria fer una indexació acurada d'aquestes activitats que formen part important de la nostra història cultural.

9 En aquest sentit, és remarcable la col·lecció Escorcolls, de la Institució Alcover, que ha publicat set volums de traduccions. Cada tom inclou cinc rondalles en edició bilingüe (català-txec, català-rus, català, romanès, català-anglès, català-alemany, català-francès i català-castellà). A cada volum hi ha traduïdes les mateixes cinc rondalles («L'amor de les tres taronges», «En Pere de la bona roba», «Els consells del rei Salomó», «En Joanet de la gerra» i «La filla del sol i la lluna»).

10 Ens referim a les tesis doctorals de Josep A. Grimalt, «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi» (UB 1975); Vicenç Jasso Garau, «Cultura y educación. Un estudio en antropología cultural. La transmisión de los sistemas culturales a través de los cuentos populares» (UB 1982), i M. Magdalena Gelabert, «La figura de la dona a l'*Aplec de Rondalles Mallorquines* d'Antoni M. Alcover» (UIB 2017). També treballen diversos aspectes de l'ARMJR les tesis doctorals de Caterina Valriu, «Influències de les rondalles a la literatura infantil i juvenil catalana» (UIB 1992); Maria de la P. Janer, «El cicle de rondalles de l'espòs transformat. Pervivència en la literatura catalana de tradició oral» (UIB 1992); Bàrbara Sagrera, «Corpus de fraseologia de les Illes Balears: classificació, descripció, contextualització» (UIB 2015), i la de Carles Amengual, «Flora medicinal de les Illes Balears» (UIB 2017); la part d'aquesta tesi que fa referència a les rondalles ha estat publicada el 2017 amb el títol *L'hort de les rondalles*.

11 En aquest sentit, cal destacar el «Congrés de rondallística» celebrat a Palma el novembre del 1996 en ocasió del centenari de la publicació del primer volum de l'ARMJR i que va reunir especialistes europeus en literatura oral. Les actes, però, no es publicaren.

2.2 L'Aplec Alcover com a font de creació de material didàctic i de propostes lúdiques

Com ja hem assenyalat, des de la introducció del català a l'escola als centres de primària i secundària i també a les escoles d'adults i a les d'idiomes de les illes Balears, les rondalles alcoverianes han estat una font inexhaurible sobre la qual bastir tota mena de materials didàctics i literaris encaminats a donar a conèixer a l'alumnat la nostra llengua i cultura i a estimular el gust per la lectura i l'audició de rondalles. Una revisió d'aquests materials generats ens permet establir una tipologia bàsica.

- a) Adaptacions literàries: són llibres que presenten una rondalla de l'ARMJR però resumida i amb el llenguatge adaptat i simplificat amb la intenció de fer-les més assequibles als joves lectors i que sovint es presenten acompanyades d'il·lustracions en color o en blanc i negre.¹²

Heu de creure i pensar que el rei En Jaume (Editorial Moll 1998). Adaptació de diverses llegendes sobre la figura mítica del rei Jaume I feta per l'escriptor Gabriel Janer Manila amb il·lustracions de Margalida Gayà.

¹² Entre d'altres, podem destacar les adaptacions que conformen els 12 llibres de la col·lecció Tirurany (Editorial Moll, 1996–1999) fetes per reconeguts escriptors mallorquins i adreçades a lectors entre 8 i 11 anys, els 10 llibres de la col·lecció Això Era i no Era (Editorial Moll, 1986–1994) de rondalles adaptades per Jaume Ordines adreçades a infants entre 6 i 8 anys i la rondalla «La flor romanial», que aparegué a la col·lecció El Tinter dels Clàssics (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990). Des de l'Institut d'Estudis Baleàrics es promogué l'edició de versions il·lustrades i de gran format d'algunes rondalles d'Alcover, mitjançant el concurs d'il·lustració «La punta del llapis». Fruit d'aquest projecte foren els llibres *La Mare Baleneta* (2007, il·lustracions de Ferrant Terol i adaptació de Miquel Rayó), *L'amor de les tres taronges* (2008, il·lustracions de Nívola Uya i adaptació de Rosa M. Colom) i *La flor romanial* (2009, il·lustracions de Pau Oliver i adaptació de Pere Rosselló).

- b) Adaptacions en format còmic: són versions de les rondalles d'Alcover adaptades a la forma habitual dels còmics, amb il·lustracions seqüenciades i dialogades.¹³
- c) Adaptacions teatrals: són llibres que presenten les rondalles adaptades a les convencions del gènere teatral, per tal de poder-les escenificar en contextos escolars o de lleure.¹⁴
- d) Enregistraments: les rondalles narrades, enriquides amb els diàlegs amb veus d'actors i, ocasionalment, amb música i efectes sonors.¹⁵
- e) Adaptacions audiovisuals: en formats breus, presenten la rondalla en dibuixos animats. En ocasions, han estat emeses per la cadena autonòmica de televisió (IB3).¹⁶
- f) Jocs interactius: presenten propostes interactives per a ordinador a partir de les rondalles, adequades a diverses edats. Treballen l'atenció, el lèxic i la comprensió.¹⁷
- g) Capses pedagògiques: són capses que inclouen materials (teatrets, làmines, llibres, disfresses) i propostes didàctiques a partir d'una rondalla determinada per tal de treballar l'aprenentatge del llenguatge, el joc dramàtic, la música i l'expressió plàstica.¹⁸

13 Entre les versions de còmic, cal destacar per la seva extensió la col·lecció de Rondalles Mallorquines dibuixades per Joan Marí i Joan Josep Marí amb adaptació de Margalida Nicolau publicades per l'Editorial Moll en trenta fascicles (1994).

14 Entre les diverses adaptacions teatrals, podem destacar les aplegades en el llibre *Tres rondalles d'en Jordi des Racó*, fetes pels escriptors Jaume Vidal Alcover, Josep M. Llompart i Guillem Cabrer (1979), i el volum titulat *Cinc rondalles i una cançó*, de Guillem Cabrer (1990).

15 L'editorial Moll comercialitzà les rondalles enregistrades per a Ràdio Popular en una col·lecció 32 cassets que després es reconvertí en 24 CD. Per informacions personals dels hereus de Francesc de B. Moll sabem que es perderen moltes hores enregistrades perquè, per motius econòmics, s'esborraven els enregistraments i es reutilitzaven les cintes.

16 A YouTube hi ha penjades animacions de les rondalles mallorquines que provenen de fonts diverses: iniciatives particulars, escolars o de productores de televisió.

17 L'empresa A Block en els primers anys del segle XXI elaborà i comercialitzà una sèrie de jocs d'ordinador basats en les rondalles d'Alcover que varen tenir bona acollida a centres escolars i en àmbits familiars. Tanmateix, no va ser suficient per fer que l'empresa es consolidés i s'abandonà el projecte.

18 Aquesta col·lecció de capses i carpetes de materials didàctics sobre rondalles (les maletes de rondalles) era una iniciativa del Consorci per al Foment de la Llengua Catalana per al programa Escola de Lectura, que es desenvolupà a la primera dècada del segle XXI. L'objectiu era proporcionar el professorat de les Illes de suport visual i propostes didàctiques actives per treballar les rondalles a les aules. Entre les rondalles que foren seleccionades per a la realització d'aquests materials, podem esmentar «La filla del carboneret», «El gallet, l'anyellet, la gadineta i el drac» i «La rabosa i l'eriçó». Es pot trobar més informació sobre aquests materials en diversos articles publicats a la revista *Oohéee* núm. 4 (2007).

Capses de suport visual per a la narració de rondalles a l'escola editades pel Consorci per al Foment de la Llengua Catalana (Govern Balear 2005).

A la fotografia podem veure materials per a treballar les rondalles «La rabosa i l'eriçó» i «En Gostí lladre», ambdues de l'aplec Alcover.

- a) Jocs de taula: són jocs en paper i cartró pensats per jugar en grup. Par- teixen d'una o més rondalles i presenten propostes clàssiques adaptades, com el joc de l'oca, les cartes o el joc de les preguntes.¹⁹
- b) Sessions de narració oral per a públics de totes les edats en les quals les històries que s'expliquen són rondalles de l'Aplec Alcover.²⁰
- c) Itineraris que ressegueixen els indrets de l'illa on transcorren les rondalles i llegendes de l'ARMJR, sovint promoguts per institucions culturals públi- ques o privades i adreçades a escolars o a públic en general.²¹
- d) Estols de capgrossos realitzats a partir de personatges de les rondalles d'Al- cover.²²
- e) *Gadgets* diversos sobre les rondalles i les seves il·lustracions clàssiques i modernes: samarretes, tasses, clauers, punts de llibre, calendaris, guar- dons, encenedors, quaderns, llibrets per acolorir o joguines.²³

19 Podem esmentar el «Joc de l'oca del Castell d'Iràs i no Tornaràs», editat per l'Obra Cultural Balear, i el joc de «Cartes de les rondalles», de la Institució Alcover de Manacor.

20 Des del final dels anys vuitanta del segle passat, les sessions de contacontes a biblioteques i escoles són una pràctica habitual. En els repertoris dels narradors de les Illes sempre hi sol haver rondalles que provenen del recull d'Alcover. Les mateixes característiques d'aquestes sessions de narració oral en fan difícil la documentació i a hores d'ara no en tenim dades concretes.

21 El 1996 es va fer un gran nombre d'itineraris d'aquestes característiques per celebrar el centenari del primer tom de l'ARMJR, a cura de Gaspar Valero i Caterina Valriu.

22 Entre d'altres, podem esmentar que a l'Ajuntament de Palma hi ha sis capgrossos que representen altres tants personatges de les rondalles d'Alcover. Es tracta d'en Pere Poca Por, el Jai de la Barraqueta, la fada Mariana i la rateta i el moix. El 2018 i el 2019 el pregó infantil de les festes de Sant Sebastià es dedicà a aquests personatges per tal de donar a conèixer les seves aventures al públic infantil.

23 L'Obra Cultural Balear el 1996 dedicà el seu calendari a les rondalles de l'ARMJR i reproduí una il·lustració i un fragment de text al full de cada mes; això és només un exemple de la presència de les rondalles en diversos àmbits.

- f) Exposicions totals o parcials sobre les rondalles de l'Aplec Alcover amb motiu d'alguna efemèride.²⁴
- g) Fires populars temàtiques, comparses de carnaval, inspirades en escenes, personatges o elements de les rondalles.²⁵

Cartell de l'Ajuntament de Búger (Mallorca) per anunciar la II Fira de les Rondalles, que se celebrà al municipi el 2010. La imatge està inspirada en la jaia de la rondalla «L'amor de les tres taronges».

3. Les recreacions de l'Aplec Alcover en diversos llenguatges artístics

L'aplec Alcover no ha estat tan sols un material d'ús pedagògic o d'entreteniment, sinó que també ha estat la base a partir de la qual nombrosos artistes s'han inspirat i han fet les seves obres de creació, adreçades a tota classe de públic. En primer lloc, farem atenció a la seva incidència en la literatura mallorquina. Des de la dècada dels anys setanta del segle passat, amb el procés de redreçament cultural s'inicià també un procés de recobriment i desenvolupament de la literatura catalana, tant en la literatura per a adults com en l'adreçada a infants i joves. Entre els escriptors de les illes Balears, les rondalles d'Alcover es convertiren en un referent de primer ordre, en una font d'inspiració i de recreació. Tant és així que en moltes

²⁴ La més extensa i destacada va ser l'exposició celebrada entre el novembre de 1996 i el gener del 1997 a l'edifici de Sa Llonja de Palma titulada «Màgia i misteri de les rondalles», comissariada pel professor i escriptor Gabriel Janer Manila, expert en literatura i tradicions populars. Podeu consultar-ne el catàleg, editat per la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports del Govern Balear el 1996.

²⁵ Durant uns anys, el municipi de Búger organitzà una «Fira de ses Rondalles» el dia 12 d'octubre amb activitats culturals i festives entorn de les rondalles i amb venda de productes d'artesania i gastronomia mallorquines.

novel·les i narracions —tant per a adults com per a joves lectors— hi apareixen arguments, personatges, indrets o formulacions de l'estil literari que remetent clarament al món de les rondalles d'Alcover, en un clar exercici de metaliteratura, entès pels lectors que s'identifiquen com a usuaris d'un mateix codi, d'un conjunt de referències compartides.²⁶

Més enllà de la creació literària, les rondalles són també una icona per a molts de mallorquins. És per això que les retrobem reelaborades en altres formes expressives. Així, podem parlar de:

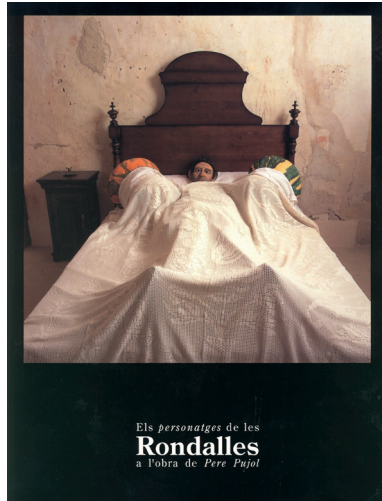
- a) Adaptacions musicals: són cançons que adapten al llenguatge musical l'argument d'una rondalla per tal que la narració esdevingui cançó.²⁷
- b) Representacions teatrals i musicals: a càrrec de companyies professionals o d'aficionats d'actors o de músics, posen en escena una obra que es basa en una o més de les rondalles de l'Aplec.²⁸
- c) Col·leccions de quadres o d'escultures que representen escenes de les rondalles.²⁹

26 Entre els autors mallorquins que usen sovint les referències directes o indirectes a les rondalles d'Alcover en les seves obres, podem citar —sense ànim d'exhaustivitat— Gabriel Janer Manila, M. Antònia Oliver, Miquel Rayó, Maria de la P. Janer, Rosa M. Colom, Pere Morey, Elisabet Abeyà, Caterina Valriu i molts d'altres. També en l'obra poètica de Josep M. Llompart hi trobem elements del rondallari alcoverià.

27 En aquesta línia cal destacar el disc *Bon viatge faci la cadenera* (1990) un LP, posteriorment editat en format CD, amb cançons basades en les rondalles cantades per Maria del M. Bonet amb lletres de Gabriel Janer Manila, arranjament musicals de diversos artistes i il·lustracions de Carme Solé-Vendrell. També hem de tenir en compte els enregistraments en cassetts que va fer la discogràfica Blau als anys vuitanta, de rondalles narrades i musicades. Els locutors eren actors de la companyia Zanoguera-Alfaro i estaven acompanyats per les cançons del grup Música Nostra. Igualment interessant és el gran nombre de cançons sobre rondalles enregistrades amb lletra i música de Joan Bibiloni sota el segell comercial Satié Produccions Audiovisuals.

28 El pioner en aquesta línia fou el grup teatral mallorquí Cucorba, que posà en escena diverses obres basades en les rondalles d'Alcover. Les més representades, i que gaudiren d'un gran èxit de públic, foren: *En Joanet des flabiol* (1977), *N'Espardenyeta* (1978), *L'abat de La Real* (1980) i *En Toni Migdimoni* (1982). També hem de destacar la tasca de la companyia manacorina Contarelles que ha representat moltes rondalles sobretot en entorns escolars. El 2016, Produccions de Ferro —amb l'actor Toni Gomila al capdavant— estrenà per a públic adult l'obra *Peccatum*, en la qual s'interpreten fragments de les rondalles d'Alcover amb fidelitat al text original, però l'expressió corporal i l'entonació dels actors fan possible interpretacions de caràcter eròtic que hi són subjacents. Una relectura que ha estat qualificada per la crítica d'atrevida i irreverent. L'originalitat, la seva qualitat i el fet que es basi en un referent identitari mallorquí han fet que tingués una bona acollida de públic. El 2018, l'obra *Rostoll cremat*, de la mateixa productora, s'inspira en la rondalla «En Juanet de sa gerra».

29 Cal citar l'extensa col·lecció de màscares, capgrossos i escultures sobre les rondalles d'Alcover realitzada per l'artista artanenc Pere Pujol i que pot ser visitada a l'exposició permanent que hi ha a ArtÀrtà, al centre del municipi d'Artà (vegeu el catàleg d'aquestes obres editat amb motiu de l'exposició que se'n va fer el 1996 al Museu de Manacor, sota el títol *Els personatges de les rondalles a l'obra de Pere Pujol*). També, l'extensa col·lecció de quadres a l'oli de gran format inspirats en personatges i escenes de l'ARMJR de l'artista Gabriel Pellicer, que actualment es pot visitar a les dependències de l'Ajuntament de Petra.

Catàleg fotogràfic per a l'exposició «Els personatges de les Rondalles a l'obra de Pere Pujol» (Torre dels Enagistes, abril-maig 1996), organitzada per l'Ajuntament de Manacor, la Comunitat Autònoma de les Illes Balears (CAIB) i el Consell Insular de Mallorca (CIM).

4. L'Aplec Alcover i les seves reformulacions en el context contemporani

Els apartats anteriors ens aporten informació sobre les diverses formes que prenen les recreacions de les rondalles del corpus Alcover i llurs finalitats didàctiques, lúdiques i artístiques. Però aquesta abundància de propostes ens aboca a formular-nos algunes preguntes, a les quals potser no podrem donar resposta completa en aquest article, però que poden ser objecte de reflexió i de treballs posteriors. Més enllà de les tipologies, que bàsicament intenten posar ordre a tantes manifestacions diverses sorgides també d'entorns diversos, com perviu l'ARMJR en el context de la Mallorca actual?

Podem dir que les nostres rondalles perviuen en contextos escolars i que sovint forneixen matèria primera per treballar coneixements i destreses vinculades a la llengua i l'expressió artística. També es recorre sovint a les rondalles quan els centres educatius volen fer una proposta de treball interdisciplinari que abraci tot l'alumnat del centre o les diverses assignatures que s'imparteixen; en són exemple la preparació de setmanes culturals, colònies, campaments o itineraris que giren entorn de les rondalles i el seu món.

També perviuen en contextos de lleure propiciats i subvencionats per les institucions autonòmiques o locals, com és el cas d'obres de teatre que fan circuits de representacions escolars i familiars per diversos teatres i centres educatius de l'illa, sessions de narració oral a biblioteques i escoles, exposicions d'obra plàstica relacionada amb les rondalles o recitals de cançons basades en les rondalles.

De manera esporàdica, les rondalles de l'ARMJR també són presents en els mitjans de comunicació públics, IB3 Ràdio i IB3 TV, en programes d'entreteniment

per als més petits o en programes per a adults que vinculen literatura i territori. Adesiara, són presents en monogràfics de premsa periòdica —de titularitat privada—, en entrevistes a experts i en revistes culturals d'institucions públiques i privades. Les rondalles també són font d'inspiració i de recreació per part d'artistes plàstics molt diversos: il·lustradors, dibuixants de còmics, pintors, escultors o compositors i intèrprets de música.

En tots els contextos assenyalats, el punt de referència inicial és sempre la rondalla en la versió d'Alcover, que és considerada la versió *mallorquina* per excel·lència.³⁰ Sobre aquesta versió es fa una adaptació que afecta el llenguatge, l'estil literari i —en ocasions— els personatges i els arguments. També cal tenir en compte el procés de tria o selecció que porta a destacar unes narracions concretes. Davant un conjunt tan extens com és la col·lecció Alcover, per què s'elegeixen unes rondalles i no unes altres per fer noves propostes creatives? És evident que en aquest procés de selecció hi intervenen diverses variables, però una revisió dels materials inventariats a la nostra base de dades ens aporta alguna llum sobre el tema. Sense cap dubte, les rondalles amb més presència i més reformulacions a l'actualitat són les rondalles meravelloses -d'altra banda, les més abundants a l'ARMJR- i d'entre aquest grup hi ha uns títols determinats que han assolit una certa fama, mentre que altres que poden tenir idèntics valors literaris o morals no són mai seleccionades i estan, gairebé, oblidades. Així —tot seguint la classificació tipològica establerta per l'índex ATU (Uther 2004)—, podem elaborar una mena de llista de les rondalles de l'ARMJR més divulgades i recreades, i assenyalarem:³¹

- a) Rondalles d'animals: «Es ca d'en Bua i es moix d'en Pejulí», «Es poll i sa puça», «Sa raboa i s'erició» i «Es gallet, s'anyellet, sa godineta i es drac».
- b) Meravelloses: «L'amor de les tres taronges», «Es castell d'Iràs i no Tornaràs», «Na Magraneta», «Es jai de sa barraqueta», «En Joanet de sa gerra» i «En Joanet de l'onso».
- c) Religioses: «La flor romanial».³²
- d) Rondalles d'enginy o novel·lesques: «N'Espardenyeta», «L'abat de La Real» i «Sa fia des carboneret».
- e) Rondalles del gegant beneït: «Una madona que enganà el dimoni»
- f) Coverbos i anècdotes: «En Gostí lladre», «Ous de somera», «En Martí Tacó»
- g) Rondalles formules: «Sa rateta», «Sa rondaia d'En Vit» i «Es tit i sa tita».
- h) Narracions que podem considerar llegendes, i en aquest grup hi destaquem les proeses llegendàries de caràcter èpic protagonitzades pel rei Jaume I *el Conqueridor* i algunes històries de bruixes i de tresors amagats.

30 Cal dir que entre el públic en general sovint no es té consciència que les rondalles són comunes a moltes cultures i es consideren un patrimoni exclusivament mallorquí.

31 Aquests títols s'han seleccionat d'entre les rondalles que tenen almenys tres recreacions de caràcter artístic o pedagògic (adaptacions en forma de llibre, cançons, animacions audiovisuals, quadres o escultures, etc.).

32 Encara que l'índex ATU que prenem de referència considera que aquesta rondalla pertany al grup de les religioses, cal dir que en la formulació que sol presentar en llengua catalana té totes les característiques d'una rondalla meravellosa, no d'una de religiosa.

A partir d'aquesta selecció, podem fer algunes consideracions que cal tenir en compte. En primer lloc, cal dir que no sempre coincideixen les rondalles més divulgades de l'ARMJR amb els tipus de les més divulgades internacionalment pels mitjans de comunicació, que generalment provenen de les versions dels Grimm, de Perrault i d'Andersen, per aquest ordre. Així, la rondalla més famosa d'entre les mallorquines és sens dubte «La flor romanial» i, tot i que és una narració molt present en els reculls del domini lingüístic català, no és una narració que retrobem en els materials literaris per a infants que provenen de l'oralitat i que compten amb una gran difusió internacional. Sí que ho són, però, coincidents amb els tipus de les més conegudes arreu les rondalles «Sa rateta» (que es correspon amb ATU 2023 *Little Ant Marries*), «Es ca d'en Bua i es moix d'en Pejulí» (que es correspon amb ATU 130 *The Animals in Night Quarters*), «En Joanet de sa gerra» (del tipus ATU 555 *The Fisherman and His Wife*) o «Es gallet, s'anyellet, sa godineta i es drac» (ATU 124 *Blowing the House In*). Un tret que podem destacar en aquestes rondalles mallorquines més divulgades és que sovint hi apareixen personatges femenins molt actius.

Bon viatge faci la cadenera (1990). LP de la cantautora M. del Mar Bonet amb cançons inspirades en les rondalles i il·lustracions de Carme Solé-Vendrell.

És evident que aquestes observacions ens porten a formular la pregunta: per què aquestes són les més divulgades i recreades en l'actualitat? Les més presents i les que han inspirat més creadors a fer propostes artístiques que les prenen com a punt de partida i més ensenyants es decideixen a treballar-les en contextos educatius? Podem aventurar diverses respostes que es complementen les unes amb les altres.

- a) A primer cop d'ull, podríem pensar que són rondalles en les quals Alcover excel·lí en la formulació literària. És a dir, que siguin literàriament més atractives que les altres. Tot i que potser hi ha un percentatge afirmatiu en aquest sentit, no creiem que aquest sigui ni de bon tros el motiu de més pes. La qualitat literària de l'Aplec d'Alcover és força alta i, malgrat que el període de redacció fou molt dilatat, no presenta grans diferències entre una narració i altra, tot i que —evidentment— n'hi ha unes de més reei-

xides que d'altres. També hem de tenir en compte que una opinió molt estesa entre els docents és que les rondalles d'Alcover estan escrites en un llenguatge massa allunyat de l'actual i que presenta excessives dificultats a l'alumnat; és per això que sovint n'obvien la lectura directa i opten per les adaptacions. No obstant això, cal dir que hi ha experiències que modulen aquesta percepció de *dificultat* o fins i tot la contradueixen clarament.³³

- b) Potser els prescriptors i els artistes les han elegides per motius diversos que sovint es vinculen a criteris morals, pedagògics, lúdics, o a percepcions personals, com per exemple records infantils, vinculacions emocionals, concrecions territorials o gust personal del lector. Aquestes rondalles més divulgades potser ho són perquè poden haver estat considerades més valuoses moralment o més divertides o més atractives als joves lectors perquè són percebudes com a més entenedores o fàcils, o més senzilles en la seva estructura, o perquè presenten personatges o situacions especialment atractives als més joves. Per poder donar una resposta més concreta, caldria analitzar els processos de selecció d'un en un i això no ens és possible en aquest treball. També caldria una reflexió sobre quins títols han estat traduïts i per què s'han seleccionat aquests i no uns altres a l'hora de fer les traduccions, la qual cosa sempre possibilita una major divulgació.
- c) Cal tenir en compte també que alguns arguments —o algunes formulacions literàries concretes— han resistit millor el pas del temps que d'altres, tant per la trama narrativa en si com pel context cultural al qual fan referència o com aquest està explicat. És evident que les rondalles molt vinculades a aspectes de devoció religiosa o a les formes de vida pròpies de les societats agràries (tasques agrícoles o lèxic pagès) s'allunyen de la comprensió i dels interessos dels receptors actuals. També cal dir que hi ha unes quantes rondalles de l'Aplec que han estat bandejades per sexes —perquè d'alguna manera accepten clarament la violència contra les dones—, pels seus continguts de confrontació ètnica, per ser considerades excessivament violentes o per plantejaments religiosos obsolets, però aquests són un nombre molt reduït en el context de l'extens corpus que analitzem. En aquest sentit, diríem que en la elecció que en fan els mediadors hi ha un intent d'apropament a allò considerat políticament correcte, als papers femenins positius i, en general, als valors imperants en la literatura infantil i juvenil contemporània.
- d) Si posem el focus en els personatges de les rondalles de l'ARMJR que han tingut més èxit, que han passat a formar part de l'imaginari mallorquí i han esdevingut emblemàtics, hauríem de destacar la gran presència femenina i especialment el paper de les anomenades *heroïnes actives* com són na Magraneta, n'Estel d'Or, la filla del sol i de la lluna, na Catalineta filla del carboneret o n'Espardenyeta, juntament amb les *madones* presents a nombroses rondalles realistes i les velles fades, les anomenades *jaietes*. Entre els herois masculins destaquen els prínceps, com en Bernadet de «La flor romanial», els joves esforçats i lluitadors i els pagesos astuts. Entre els

33 Sobre aquest aspecte, vegeu les consideracions que fa M. Magdalena Gelabert a partir d'experiències de lectura de rondalles realitzades a la Institució Alcover de Manacor (Gelabert-Valriu 2010: 39-42).

personatges fantàstics, les jaietes ja esmentades, els gegants i els dimonis són els que han tingut més difusió.

- e) Pel que fa al lloc al costat d'altres productes de consum cultural, podem dir que les rondalles de l'ARMJR i els productes que en deriven tenen un perfil de difusió bàsicament circumscrit a Mallorca. Això vol dir que tant els llibres de rondalles com els productes musicals, teatrals i audiovisuals que s'hi inspiren tenen un èxit acceptable i sostingut a l'illa, però molt rarament depassen aquest àmbit geogràfic. I, evidentment, el seu consum no és comparable al que es fa dels productes que arriben promocionats per les grans indústries culturals. L'ARMJR és el *best seller* de la literatura mallorquina sostingut al llarg de dècades, i és clarament percebut com un senyal d'identitat. Massa sovint, però, aquesta percepció és superficial, epidèmica, i no es basa en un coneixement ample de les rondalles ni en el seu ús, sinó únicament en la identificació d'alguns motius: títols, noms de personatges, il·lustracions molt reproduïdes de l'edició popular,³⁴ frases reiterades com la famosa «Camina, caminaràs...» o la no menys coneguda «Sent olor de carn humana!» posada en boca dels gegants, caldria treballar per revertir aquesta situació i acostar les rondalles al públic en general de manera més completa i enriquidora.

5. Conclusions

L'exposició anterior ens mena a poder formular un seguit de conclusions i propostes que detallem tot seguit:

L'ARMJR és —sens dubte— un material folklòric i literari de primer ordre per moltes raons, de les quals en destaquem dues: per l'extens conjunt de tipus de narracions folklòriques que inclou, d'arguments compartits amb el folklore universal, que han estat presos directament de l'oralitat, i per l'excel·lent reformulació literària escrita que en va fer Antoni M. Alcover, que en va ser alhora recopilador i versionador.

La pervivència i la presència actual a Mallorca d'aquestes rondalles és un fenomen molt remarcable que podria ser objecte d'estudis més aprofundits. S'han convertit en un important senyal d'identitat de la cultura de l'illa i, per extensió, de l'arxipèlag balear. I això malgrat estar integrades en una cultura perifèrica, minoritzada, sovint ocultada i menystinguda per la força de la cultura dominant.

Avui en dia, les rondalles d'Alcover són amplament i detalladament estudiades per l'acadèmia com a document literari i folklòric de primer ordre. La seva funció com a material didàctic és molt valorada pels educadors i per a usos acadèmics

³⁴ El lligam entre les rondalles de l'Aplec Alcover, considerades les *mallorquines* per antonomàsia, i les il·lustracions a ploma que acompanyen l'edició popular —especialment les realitzades pels germans Francesc de B. i Josep Moll— és molt notable, fins al punt que als lectors els costa acceptar que aquestes narracions es poden acompanyar d'altres il·lustracions i seguir essent *rondalles mallorquines*. Alguns dibuixos han estat molt reproduïts i ja formen part de l'imaginari compartit dels mallorquins. A tall d'exemple, podem citar en Bernadet, que vola sobre l'aguila a la recerca de la flor romanial; la filla del sol i de la lluna, que vola de la mà de sa mare la lluna; el dimoni de la rondalla «En Pere Catorze», que corre a grans gambades, o la jaieta amb un setrill penjat del nas, de la narració «L'amor de les tres taronges». Aquesta simbiosi entre dibuixos i narracions hauria de ser, però, objecte d'un altre estudi.

i d'entreteniment les rondalles han estat adaptades als llenguatges expressius i comunicatius contemporanis (llibres il·lustrats, mitjans multimèdia, animacions audiovisuals).

La recreació de les rondalles en els diversos suports artístics, amb diferents resultats qualitius, és també molt variada i notòria. Les rondalles de l'Aplec Alcover són a la base de moltes creacions literàries, plàstiques i musicals d'ampla repercussió a Mallorca i —en menor mesura— a la resta del domini lingüístic català, però no han aconseguit fer-se un lloc en altres contextos culturals, tot i que hi ha hagut diversos projectes que no han reeixit, sovint per raons econòmiques.

Hi ha hagut un procés de selecció de narracions per part dels mediadors (educadors, adaptadors, narradors o editors) que ha donat prioritat a les narracions que els han semblat més adients, més atractives o més rendibles a partir de criteris com l'ideològic, l'estètic o el literari. En aquest procés, d'altra banda inevitable, s'han deixat en un segon pla moltes narracions mentre altres han estat destacades i promocionades amb insistència. S'hauria de reflexionar sobre aquest punt i obrir el focus d'atenció cap a rondalles avui oblidades però molt interessants; això només és factible si treballem en una millor formació dels agents que han d'actuar com a mediadors, que els permeti tenir uns criteris de selecció més amples i sòlids, atès que percebem que sovint s'elegeixen les mateixes rondalles per desconeixement de les altres.

Finalment, crec que el procés cultural que s'ha fet a Mallorca amb les rondalles d'Alcover —tot i les seves mancances— és un exemple de com a poc a poc es poden proposar alternatives al procés d'homogeneïtzació i estandardització de les narracions d'arrel popular i intentar superar l'encasellament en alguns títols molt determinats que gairebé sempre provenen dels reculls dels Grimm i de Perrault i —per dir-ho de forma clara— de la selecció i ús que n'ha fet la multinacional Disney. Ens cal mantenir vives les formes autòctones i hem de tenir clar que divulgar aquestes narracions passa —indiscutiblement— per vincular-les als nous llenguatges comunicatius i als nous models socials, i això va des de la potenciació de les adaptacions en format de llibre o producte audiovisual (aplicacions de mòbil incloses) fins al marxandatge promocional, les rutes literàries o les propostes musicals i teatrals. Creiem que l'ús que se'n fa a Mallorca és un exemple que es podria tenir en compte en altres àmbits culturals per tal de contribuir al coneixement i la preservació d'un llegat com el de la literatura d'arrel oral, que és alhora local i universal i que al llarg dels segles s'ha revelat com a primordial en la formació de les persones i en el creixement de les cultures.

6. Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, Antoni M. (1936–1972): *Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. 24 vols. Palma: Moll.
- (1983): «Com he fet mon aplec de Rondaies Mallorquines». *Randa* núm. 14: 121–136.
- (1996–2017): *Aplec de Rondaies mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. 7 vols. Edició a cura de Josep A. GRIMALT i Jaume GUISCAFRÈ. Palma: Moll.
- BASSA, Ramon; Miquel CABOT; Ramon DÍAZ; Joan LLADONET (1996): *Tris-tras. Les rondalles a l'escola*. Palma: Moll.
- CABRER, Guillem (1990): *Cinc rondalles i una cançó*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports.
- GELABERT, M. Magdalena; Caterina VALRIU (2010): «Base de dades dels materials generats entorn de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi des Racó*». Dins Mònica SALES; Caterina VALRIU (eds.): *Etnopoètica: Incidència, difusió i comunicació en el món contemporani*. Càller: Arxiu de Tradicions de L'Alguer, p. 35–42.
- GRIMALT, Josep A. (1978): «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi». *Randa* núm. 7: 5–30.
- GUISCAFRÈ, Jaume (2017): *Es jaquet d'en Jordi des Racó*. Manacor: Institució Pública Antoni M. Alcover.
- MOLL, Francesc de B. (1975): *Els altres quaranta anys*. Palma: Moll.
- UTHER, Hans-Jörg (2004) [ATU]: *The types of international folktales. A classification and bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. 3 vols. Folklore Fellows' Communications 284-285-286. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- VIDAL ALCOVER, Jaume; Josep M. LLOMPART; Guillem CABRER (1979): *Tres rondalles d'en Jordi des Racó*. Palma: Editorial Moll.